

ADELSVETEN IN DE LATE MIDDELEEUWEN

Ik wil vanmiddag tot u spreken over "Adelsveten in de late middeleeuwen" en meen te moeten beginnen met enkele concrete voorbeelden, die er ogenschijnlijk weinig mee te maken hebben, waarvan het eerste zelfs niet uit de middeleeuwen dateert.

In 1848 werd de oorlogsheld generaal Taylor gekozen tot president van de U.S.A. Hij was een Whig en dat betekende de ontslag voor een groot aantal ambtenaren, die hun benoeming dankten aan voorgaande administraties van democraten. Eén van hen was de directeur van het douanebureau in Salem, genaamd Nathaniel Hawthorne. Persoonlijk vond hij het niet erg, nu kon hij zijn boek gaan schrijven. Dit werd "The Scarlet letter", één van de erkende meesterwerken uit de Amerikaanse literatuur en vaak voorkomend op de lijst van de tien belangrijkste boeken uit de wereldgeschiedenis. In zijn inleiding heeft Hawthorne alles wijdlopij beschreven, hoe het hele douanekantoor vol zat met oude zee kapiteins, die met hun stoel tegen de muur geleund zaten te slapen of elkaar lange verhalen over hun zeereizen vertelden, Uncle Sam's goud opstreken en niets te vrezen hadden dan het voor hen ongelukkige verloop van een nieuwe verkiezing.

Een ander voorbeeld, maar weer van een dichter, maar ik had ook een tollenaar kunnen nemen. Sir Richard Roos was een Engelse minor poet uit de 15e eeuw. Toen was er in de jaren tussen 1450 en 1460 een grote strijd om invloed tussen de energieke koningin Margeret en haar tegenstanders, waarbij vooral de hertog van York naar voren kwam. De strijd was hevig en fel, aanvankelijk probeerden beide partijen slechts door intriges de persoon van de krankzinnige koning Hendrik VI te beheersen, maar men ging ook wel eens tot een regelrechte veldslag over; andere tijden, andere zeden en men miste nog de uitlaatklep van een georganiseerde verkiezingsstrijd. Sir Richard Roos behoorde tot de partij van koningin Margeret, maar hij was geen officiële propagandist, hij maakte zelfs sentimentele verzen over het droeve van Margarets tegenstandster Eleanor Cobham; maar hij kreeg een

jaarpensioen en ambten dank zij de koningin. Na 1461, toen Margaret definitief de strijd verloren scheen te hebben, treffen we hem echter aan als gevangene op Windsor Castle in de macht van koning Edward IV. Van daaruit schreef hij een ingewikkeld gedicht om de Lancaster partij tpt verzet tegen deze koning aan te sporen.

Het derde voorbeeld brengt ons naar deze landen; in 1351 maakt de jonge graaf Willem V zich los van de invloed van zijn moeder. Hij benoemde totaal andere raadgevers tot zijn intieme raadgevers, alle baljuwen en haast alle rentmeesters, houtvesters en verschillende dijkgraven in Holland en Zeeland werden vervangen. Slechts enkele klerken, noodzakelijk voor een minimum van administratie bleven in functie. Iets dergelijks gebeurt ook later nog wel, zonder dat er een aanwijsbare oorzaak voor is, b.v. in 1357 onder Willem V of in 1391 onder hertog albrecht (waarbij ik v. Foreest graag toegeef dat niets ons er toe dwingt deze laatste politieke ommekeer toe te schrijven aan de invloed van de schone Aleid van Poelgeest)

Het patroon is nu wel duidelijk. Wat in de U.S.A. het spoils-system heet: bij iedere politieke verschuiving wordt een groot aantal mensen uit hun baantjes gestoten: "to the victor belong the spoils", is geenszins een bijzonderheid van de nieuwe wereld, maar het is een haast algemene menselijke zwakheid en één die ook in de late middeleeuwen bekend was. Ik hoop u uiteen te kunnen zetten wat voor relevantie deze zou kunnen hebben voor de laat- middeleeuwse adelsveten als die van Hoeken en Kabeljauwen in Holland en Zeeland, Hekerens en Bronkhorsten in Gelre, Armagnacs en Bourguignons in Frankrijk, de strijd tussen de Rode en Witte Roos in Engeland, misschien zelfs de Schieringers en Vetkopers in de Friese landen. Mag ik wel duidelijk stellen dat het niet altijd toegepast is, dat spoils-system.

Als voorbeeld noem ik Dirc Potter, de bekende dichter van Der Minnen Loep, die in 1385 voor het eerst opduikt als hij samen met zijn broer een rekening van de graaf in het net schrijft. Hij is in staat geweest alle regeringswisselingen te overleven en klimt achtereenvolgens onder Philips van Bourgondië steeds hoger op de ambtelijke ladder.

En om te besluiten met een zeer persoonlijk voorbeeld: bij het middelbaar onderwijs in A, stelven heb ik gediend onder een K.V.P.-wethouder van Onderwijs, onder één uit de P.v.d.A. en zelfs een blauwe maandag onder een V.V.D.er. Het optreden van het kabinet De Quay, Marijnen, Cals, De Jong heeft mij niet doen vrezen voor mijn betrekking, zelfs het interim-kabinet Zijlstra heb ik veilig overleefd. Ik vind dat politiek een gunstige situatie, over de pedagogische aspecten kan ik mij uiteraard niet uitlaten.

Mijn stelling is nu, dat bij de laat-middeleeuwse politieke adelsveten die aspect een zeer belangrijke plaats inneemt, dat de overwinnende groep de beschikking had over een relatief groot aantal begeerlijke baantjes en andere bronnen van inkomsten. Voorop moet ik iets zeggen over die adel.

Over de herkomst en het karakter van de middeleeuwse adel is de afgelopen jaren heel wat geschreven (Génicot, v. Winter, Despy, Warlop, Th. Mayer, Boutruche, Duby). Het is niet nodig zich in al die controverses te begeven. We mogen wel aannemen, dat in de meeste gebieden van West-Europa in de 10e, 11e en 12e eeuw een klasse bestaat van vrije nobiles, die steunden op een groot grondbezit, doorgaans juridische functies uitoefenden in een bepaald gebied dat zij heheersten en dat onder hun ban viel, zoals men zei. De opkomende landsheren, de graven van Holland, van Leuven, van Namen, de hertogen van Vermandois of Normandië of hoe ze verder mogen heten, hadden niet zoveel over hen te zeggen. Goed, ze traden wel eens op als getuige in hun oorkonden, ze steunden hen wel eens in hun oorlogen, maar over het algemeen lieten deze opkomende landsheren zich veel meer steunen door hun ministerialen, onvrijen, waarvan velen tot hun leenmannen geworden waren. Zo erg veel te besturen was er nog niet; waar graaf of hertog was, daar konden ze hun invloed doen gelden, maar een regionale administratie die optrad in afwezigheid van de graaf, bestond nog nauwelijks. Hij had grondbezit en liet die administreren door meiers. Hij bezat in zijn gouwen wat kastelen en liet die bewonen door een kastelein of burggraaf. Maar het

gevaar dat die zich zelfstandig maakten was natuurlijk groot. Ditzelfde gold met een zekere schaalverruiming voor de koningen: van Frankrijk, van Duitsland, wat minder voor die van Engeland. Waar het hof was op een bepaald moment, daar kon de koning met behulp van zijn getrouwen zijn wil doorzetten, maar elders ging dat moeilijk.

De stand van vrije nobiles heeft als één van de voornaamste karaktereigenschappen de liberaliteit, zij schonken zonder veel terughoudendheid grote stukken van hun bezittingen weg, vooral aan kloosters en kerken, zoals uit diverse oorkonden blijkt. Van de andere kant zagen zij er evenmin tegenop, in hun hoedanigheid van voogd b.v. kloosters van een groot deel van hun inkomsten te beroven. Erfdelingen tastten hun bezit al evenzeer aan, maar rijke huwelijken, veten en usurpaties stelden hen soms wel in staat hun geschokte fortuin te herstellen.

Maar in de 13e eeuw nam de staatsmacht toe, zowel op landelijk niveau als in de territoria. Entstehung der Landesherrlichkeit noemen onze Oosterburen dat. Die betekende allereerst een uitbouw van de administratie, zowel van de centrale instellingen als ook van een permanent bestuur in de provincie. Vlaanderen is daar al vroeg mee, reeds in de 12e eeuw komen er baljuwen en ook de koning van Frankrijk heeft al zeer vroeg baillis, ~~xxxxxx~~ prévôts en senéchaux. De overige Nederlandse territoria voeren onder de een of andere benaming iets dergelijks in. Die eerste ambtenaren zijn vrij kleine personen, de vrije nobiles hebben zich vaak gegeneerd om een dergelijk ambt te bekleden; er werden dan ook ministeriëlen voor gebruikt die men nauw kan controleren, dat blijkt nog uit ~~de~~ namen als de meierij van Den Bosch. Meier was in principe de rentmeester van een vronhoeve, een grote landbouwexploitatie. Daarnaast waren er centrale instellingen, die doorgaans waren voortgekomen uit de grafelijke of koninklijke raad. Vazallen (en veel vrije nobiles zijn wel vazallen geweest) waren hun leenheer raad en dienst (oftewel consilium et auxilium) verschuldigd. Dat verschijnen in 's graven raad zal aanvankelijk als een lastige plicht ervaren zijn, de hoge edelen verschenen er toch wel, maar echte regeertaken

namen zij niet op zich.

In Engeland in de 12e eeuw, in Vlaanderen, in Frankrijk en de andere territoria in de 13e eeuw, beginnen echter permanente regeringsdepartementen te ontstaan: de exchequer of chancery, die een eigen leven gaat leiden. Uit de grote uniforme raad splitst zich nu ook een kleiner comité af, de privy council, de beperkte hofraad waarin vertrouwelingen van de landsheer plaatsnemen, klerken, die vaak al aan een universiteit hadden gestudeerd, maar ook edelen. In de 13e eeuw hebben vele vrije edelen het nog beneden hun waardigheig gevonden om hofambten aan te nemen, met de 14e eeuw gaat dit veranderen. En dat was nu eigenlijk het enige middel tot behoud. In Namen hebben in de 14e eeuw vertegenwoordigers van vier adellijke geslachten het ambt van souverain bailli bekleed. En dat zijn de enigen van hien stand die zich hebben weten te handhaven, de overigen zijn teruggezonden in de naamloze massa van de boeren.

Wat is het voordeel? Vaak hebben de hoogste hofambten geen vast salaris. De souverain bailli van Namen heeft nergens recht op, slechts op wat Messires hem hem toestopt en op de "grâces", de vereringen van de mensen die hij bestuurt. En de ervaring leert dat dat aardig kan oplopen, men hoeft het nog geen corruptie te noemen, het komt op het zelfde neer. Wij kennen uit de geschiedenis van Holland-Zeeland-Henegouwen het geval van Willem Snickerieme, bastaard van Duvenvoorde. Hij was geen lid van de hoogste adel en zag er daarom geen bezwaar in om "meesterchnape" te worden in de grafelijke herberg, in een tijd toen de hoogste edelen in Holland daar misschien nog niet toe konden komen. Dit was het begin van een mooie carrière die leidde tot het ambt van kamerling en permanent lidmaatschap van 's graven privé-raad onder Willem III en Willem IV. Op het eind van Snickeriemes leven bezat deze een onmetelijk fortuin, vooral belegd in grond. Cuvelier, de Leuvense stadsarchivaris, die het leven van Willem van Duvenvoorde beschreven heeft met de intrigerende ondertitel: de oorsprong

van het fortuin van het huis Oranje-Nassau, vermoedt, dat het zijn administratieve begaafdheid was, die hem tot zo'n grote rijkdom bracht. Waarschijnlijk is administratieve begaafdheid hier een eufemisme voor praktijken, die het daglicht niet konden verdragen. Het landsheerlijk hof was nu eenmaal de plaats waar de meeste inkomsten te krijgen waren en wie dicht bij dit vuur zat, warmde zich het best. Om in deze geest te blijven, in 1312 bekleedt Jehan Chauffecire het ambt van zegelaar aan het hof van Willem III. Zijn naam Chauffecire duidt aan, dat hij oorspronkelijk de was warm maakte als het zegelstempel moest worden aangebracht. Maar men kon daarbij natuurlijk van degenen, die een oorkonde nodig hadden, wel het een of ander loskrijgen, het ambt van zegelaar groeide dan ook in de loop van de 14e eeuw uit tot één van de belangrijkste aan het gafelijke hof.

De landsheer zelf vergat zijn mensen ook niet. Wij hebben gezien, dat een eigenschap van de vrije nobiles uit de 10e en 11e eeuw de liberaliteit was, het doen van grootscheepse schenkingen. Welnu, de enigen, die dat in de 14e eeuw nog konden doen waren de landsheren. Of eigenlijk konden ze het niet, maar ze deden het toch. Praktisch alle landsheren in de 14e eeuw kampten met financiële moeilijkheden door hun tekorten, omdat er geen geconsolideerde staatsschuld was. Ik ben al jaren bezig met de bewerking voor een eventuele uitgave van de landsheerlijke rekeningen van Holland uit het Beierse tijdvak. En bij de diverse rubrieken van uitgaven, vooral bij de rubriek brieven, bekruipt mij soms een zekere burgersmansbezorgdheid, als ik de lange lijst van gunstbewijzen zie, die aan diverse personen wordt verleend. Waren al die krijgsrossen, jachtvalken, juwelen soms, nu werkelijk wel noodzakelijk, want ik weet, dat de rekening weer met een tekort zal sluiten. Ik heb soms de neiging ze achteraf onder curatele te stellen. Maar daar bekreunde een 14e-eeuws landsheer zich niet om. Als hij iets had, schonk hij het weg. Willem VI was zo iemand. Hij bezat in Parijs het huis Oostervant, dat schonk

hij weg aan enige begeleiders, die het voor goed geld doorverkochten aan graaf Jean d'Alençon. Geen nood echter, toevallig was Lodewijk van Beieren, bijgenaamd der Bärtige, in de verte nog familie van Willem, in Frankrijk. Deze leende hem geld en bepleitte in de Franse kroonraad, dat aan de Hollandse graaf het huis Porc-Epic zou worden verleend. Dat lukte vlot. Willem VI was immers zwager en partijganger van Jan Zonder Vrees van Bourgondië, die toen de kroonraad domineerde. Willem VI overigens schonk het huis Porc-Epic ook weer weg, nu aan Lodewijk der Bärtige, bedong slechts, dat hij in het huis Porc-Epic mocht slapen, als hij in Parijs kwam, dat het meubilair niet veranderd werd en dat de conciërges mochten aanblijven. U ziet dit eten uit de staatsruif dus op twee niveaus. Eerst profiteert de omgeving van de graaf van zijn vrijgevigheid, maar deze weet zich schadeloos te stellen, omdat zijn aanhangers de invloedrijke posten aan het koninklijke hof bekleden, maar ook zo kan hij het geven niet laten. Er zijn in de tijd zelf mensen geweest, die zich ergerden aan deze onbekommerdeheid der hoge heren. Eén daarvan was Philips van Leiden, hetzelfde gold soms voor vertegenwoordigers van de steden. Ik kom daar nog op terug.

Een laatste voorbeeld, ditmaal uit Engeland. Daar regeerde in de 15e eeuw als koning Hendrik VI, een wel zeer zwakke figuur die tenslotte krankzinnig werd. Daardoor kon de hertog van Suffolk de invloedrijkste positie krijgen en zijn hebzucht vond men zelfs in de 15e eeuw, die toch wel wat gewend was, te gortig. Zijn vrienden onder edelen en hovelingen plunderden het koninklijk landbezit en andere bronnen van inkomsten op ongehoorde wijze. Toen hij ook nog geen succes behaalde in de 100-jarige oorlog en zelfs vrede wilde sluiten, stelde het Lagerhuis Suffolk in staat van beschuldiging bij het Hogerhuis. In de act of attainder wordt hij er van beschuldigd de koning te hebben overgehaald een groot deel van zijn bezittingen te geven aan diverse personen in Engeland. "Lord Sudeley, de tresorier, liet, o koning, in Uw schatkist achter in baar geld en zekere

inkomsten de som van £ 60.000 aan belastingen, tienden en renten. Het grootste deel daarvan is door de inspanningen en bemiddeling van genoemde hertog van Suffolk op misdadige wijze geschonken en uitgedeeld aan hemzelf, aan zijn vrienden en aanhangers. Hij heeft zijn vreinden aangesteld als sheriff, waaruit volgt, dat zij die niet tot zijn kring behoorden, geen kans kregen etc."

Het is dan ook niet verwonderlijk dat de adel, evenmin als de andere standen, er geen bezwaar tegen had hofambten aan te nemen. De schrijvers uit de late middeleeuwen, die ~~à~~ à tort et à travers de ridderidealen blijven verdedigen en waaruit Huizinga geput heeft voor zijn Herfsttij der Middeleeuwen, vinden dat maar een droevige ontwikkeling en klagen er luid over. Willem of Worcester, die zelf n.b. de administratie voerde voor een Lord, bepleit dat de zonen van edelen en gentlemen in de wapenen getraind worden; maar in de laatste tijd (ik citeer): "-hoe jammer is dat- hebben velen, die van edel bloed zijn en geboren voor de wapenen, zoals zonen van ridders, knapen (esquires) en anderen van adellijk bloed zich ertoe gezet-en dit is een singuliere praktijk die in het geheel niet met hun neiging zou moeten overeenstemmen-om de rechtspraktijken en de rechtsgewoonten van het land en van de civiele processen te leren en daarmee verdoen zij hun tijd bij zo nutteloze bezigheid. Dat doen zij om een plaats aan het hof te krijgen, om een goed figuur te slaan bij vergaderingen en gerechtszittingen en het bestuur te kunnen voeren ~~en~~ over en geld af te persen van de arme, simpele gewone mensen met hun stompzinnig uiterlijk die slechts begeren in rust te leven. Dat soort mensen krijgt veel meer aanzien dan mensen die 30 of 40 jaar lang hun leven op het slagveld gewaagd hebben. De goede Jezus wil liever dat ze op het slagveld zijn, waar vroomheid en mannelijkheid kunnen blijken, dan dat zij voorzitten bij rechtsgedingen en graafschapsraden, waar zij arme, simpele mensen beboeten en veroordelen, zodat die nog ar-

mer worden en zij rijk en nog meer geëerd". Er zijn veel meer van dergelijke getuigenissen aan te halen. De hoofdzak is dat in de late middeleeuwen de adel, hetzij voortgekomen uit de vrije nobiles van vroeger, hetzij uit de stand der ministeriales door de ridderschap, uit welbegrepen eigenbelang hun weerzin om hofambten aan te nemen, gemakkelijk verbeet, al werd in de literatuur en de denkwereld het vrije leven van ridderlijke vechters nog volop verheerlijkt. Het is eveneens van belang vast te stellen dat doorgaans een bepaalde groep de meest lucratieve hofambten bezat, een groep die zich heel vaak schaarde rondom een bepaalde persoon. Het hangt van tijd en plaats en bijzonderheden af, hoeveel ambten een dergelijke bovenliggende groep te vergeven had, de centrale hofambten waren daar haast altijd bij, een aantal ambten in de provincie soms ook wel, het lagere personeel van koninklijk hof of grafelijke herberg meestal niet, een vrij stabiele groep vormden ook de administratieve klerken die het eigenlijke werk deden, al bereikten die soms vrij invloedrijke posities.

Ik wil nu aan het graafschap Holland, dat ik het beste ken, demonstreren hoe deze situatie geleid heeft tot de bekende twisten tussen Hoeken en Kabeljauwen, natuurlijk geen veten in strikt juridische zin, maar politieke veten, en vervolgens zien of de aangetroffen ontwikkeling ook elders heeft plaatsgehad. Daarna rest mij slechts een conclusie te trekken.

In de 13e eeuw was het grafelijke regeringsapparaat nog vrij rudimentair; er was een soort kanselarij voor de uitvaardiging van brieven; de geregelde registratuur van uitgevaardigde brieven bestond nog niet; uit niets ~~xi~~ blijkt, dat er een geordend financieel beheer was met jaarlijkse rekeningen e.d.; in 1281 werd slechts gesproken over "betrouwbare personen die gewend zijn de ontvangsten van het land te ontvangen" en men kwam ~~xi~~ slechts tot ruwe, afgeronde schattingen van de opbrengst der diverse delen. Er waren wel baljuwen, als zodanig

werden toch al wel eens de hoogste edelen benoemd zoals later; deze juridische en administratieve functie was hun niet te min. Wij zien onder Floris V ook hoge edelen als getuigen optreden: Nicolaas van Cats, Simon van Haarlem, Dirk van Teilingen, Willem van Egmond, Albrecht van Voorne e.d. Een echte grafelijke privé-raad is dat waarschijnlijk nog niet. De genoemde heren konden vermoedelijk nog goede leven van hun eigen goederen. Zo'n heer van Voorne heeft een semi-autonoom gebied op de grens van Holland en Zeeland.

In de 14e eeuw komt er een echte grafelijke administratie: registers, rekeningen, ambtenaren in de provincie, grafelijke privé-raad. De voornaamste posities daarbij komen toe aan een bepaalde groep van adellijke families: Wassenaar, Polanen, Santhorst; de leider daarvan werd weldra de ons bekende Willem Snickerieme.

Het aantal van dergelijke posities was vrij beperkt omdat men ook plaats moest laten voor klerken, die tenminste behoorlijke vakkennis hadden. Verschillende geslachten bleven dus buiten staan. Dat waren aanzienlijke geslachten als Arkel, Egmond, Borselen, maar met hen ook heel wat kleinere die van deze grote heren min of meer afhankelijk waren; ook de patricische geslachten in de steden waren er mee verbonden, trouwens in de steden woonde heel wat adel.

Wanneer kan zo'n out-group (zo'n stel buitenstaanders) hopen de winstgevende posities van de in-crowd over te kunnen nemen? Niet onder een sterke vorst, maar als er een betwiste successie was, als er een "kroonprins" volwassen werd, kortom, als er een kristallisatiekern is waaromheen zij een factie kunnen vormen in de hoop dat hun kandidaat zal winnen en zijn aanhangers belonen. M.i. zien we juist in die gevallen oplevingen van de Hoekse en Kabeljauwse twisten, nl. in de jaren 1345-1354. Willem IV is dan tegen de Friezen

gesneuveld, zijn zuster Margaretha volgt op en laat de graafschappen in naam besturen door haar zoontje Willem V van Beieren, die echter met handen en voeten gebonden is aan dezelfde oude hofraad rond Willem van Duvenvoorde. Deze laat duizenden ponden aan Margaretha beloven en lijkt zo de jonge Willem ingekapseld te hebben. De steden zien dat geldverspillen met angst in het hart aan, maar de kern van wat later de Kabeljauwse partij zal worden heeft er evenmin vrede mee, deze wil dat die duizenden ponden in het land blijven en dan aan hen zelf ten goede komen. Zo krijg je dan het eerste conflict in 1351 als Willem V zich losmaakt van de Duvenvoordse clan en zich aansluit bij de buitenstaanders; een erg grote groep is dat nog niet: de Kabeljauwen tellen in 1351 14 hoofden van geslachten, daartegenover staan 24 Hoekse ridders en knapen. Het kan zijn dat er onder die familiehoofden nog vele lagere personen meevechten, ik heb daarvoor nauwelijks bevestiging gekregen in de rekeningen die ik voor deze periode vrij goed ken; het is dus een vrij beperkt conflict tussen twee kleine groepen, natuurlijk wel met gewapende knechten; ook worden wel buitenlandse condottieri gehuurd.

Wat ik echter wil opmerken: op mijn fiches vervullen die 24, die Hoeken dus, regeringsfuncties vòòr 1351 en een enkele maal na 1356; de Kabeljauwen krijgen posten na 1351 met alle lijfrenten, strijdrossen e.d. die dit meebrengt.

Een ander bewijs, dat het aantal edelen in Holland niet groot was en ook niet groot kon zijn. Op een bevolking van hoogstens 200.000 mensen kon de adel niet erg talrijk zijn. In 1398 roept Albrecht al zijn directe leenmannen op voor de Friese oorlog; dat zijn er in ~~Wijk~~

Holland welgeteld 52, waarvan de meesten met niet meer dan vijf gewapenden moeten verschijnen; enkelen met veel meer, die hadden hun eigen vazallen of huurden troepen. Dit was een tijd, waarin de partijstrijd rustte, ik neem aan, dat hier dan ook alle in aanmerking komende personen zijn vermeld. Opmerkelijk is echter, dat van die 52 slechts 13 nooit een of ander staatsambt hebben vervuld en dan nog zijn mijn gegevens voor dit onderzoek niet zo volledig als ze wel kunnen zijn; zover ben ik nog niet gekomen met de Beierse rekeningen. In ieder geval weer een bewijs, dat de ambten wel degelijk door de adel werden bekleed en we kunnen ook vermoeden waarom.

In 1358 kwam er met Albrecht een nieuwe heer in de gewesten Holland-Zeeland-Henegouwen; dit betekende een mogelijkheid voor de partij die buiten stond, i.c. de ~~Hoxkxx~~ Hoeken, we r op het kussen te komen. Het schijnt hun ook gelukt te zijn, waarna de Kabeljauwen zich verzamelden rondom Machteld van Lancaster. Er is toen in 1362 op een vergadering in Breda een plan opgemaakt om elk der drie graafschappen te doen besturen met goede lieden, die in elk der drie graafshappen geboren zijn. Dit is duidelijk een eis van een standenbeweging en ik geloof, dat we hier een tweede element bespeuren, naast de op inkomsten beluste lieden van de twee facties. Ik moet daar toch ook iets over zeggen. In Holland en Zeeland in de 14e eeuw, elders vroeger of later, vinden we een soort stem van het land in vertegenwoordigers van de drie standen: de geestelijkheid (maar die doet in Holland niet mee), de adel en de burgerij, die vooral bij dynastieke moeilijkheden bijeenkomen of geroepen worden om maatregelen te nemen tot remedie van de toestand. De landsheer meent doorgaans, dat zij slechts geld ter beschikking moeten stellen, maar zij hebben een hogere opvatting van hun taak; zij willen er voor zorgen, dat

"mijns heren landen" bijeen blijven en scheppen soms organen om de landsheren voortdurend van advies te dienen. Deze standenbeweging vind ik uitermate belangrijk, want ik zie daarin een noodzakelijk voorstadium van onze tegenwoordige parlementaire democratie door het principe dat ook de inwoners door deze vertegenwoordiging verantwoordelijkheid nemen voor het bestuur van het land. Maar in Holland is daarmee de partijstrijd niet voorbij (de regeling van 1362 is niet uitgevoerd) en hij laat weer op als de "kroonprins" Willem VI volwassen wordt en vooral als Jacoba van Beieren op volgt. Ik ga dat niet alles omstandig uiteenzetten, ik heb daarover populair-wetenschappelijke boekjes geschreven.

Maar ik wil u nog wel wijzen op een derde groep die met onverholten misprijzen toekeek, hoe de ene groep onbekwame ambtsdragers werd afgewisseld door een andere, even onbekwaam, terwijl zij met hun rechtenstudie in Orléans of elders toch zo goed in staat zouden zijn een efficiënt bestuur te voeren zondre al die lastige hoge heren. Ik bedoel de grafelijke klerken, die we duidelijk voor ons hebben in de figuur van de pedante Philips van Leiden met zijn boek "De cira rei publicae et sorte principantis". Hij heeft de eerste versie van zijn tractaat geschreven onder de indruk van de gebeurtenissen van 1345-1354; zijn moraal is dat de graaf alle concessies en orivileges moet intrekken want dat is nadelig voor het land. Zijn ideale koning wordt beschreven in een fabel, voorafgaand aan het eigenlijke werk. Vroeger was er een horridus leo in zijn hol en met zijn harde klauwen en vreeswekkende tanden regeerde hij alles heel goed en er heerste rust en orde (dit zal de tijd geweest zijn van Willem III en Willem IV). De ossen (=adel), ganzen (=stedelingen) en de kalveren en de schapen (=de boeren) weten hun plaats. Maar dan komt er een te jonge Leunculus Willem V) met onvoldoende kracht en de ossen eigenen zich een groot deel van het

gebied toe, de ganzen bouwen muren rondom hun steden en de kalveren en de schapen kunnen niets anders doen dan in de steden te vluchten. Moraal van het verhaal, als de leunculus een leo wordt, moet hij weer even streng regeren als zijn grootvader, dan komt alles weer goed en daarbij moet hij vooral de adel in toom houden, zoals blijkt uit de rest van het tractaat.

Een laatste vraag; heeft Willem V, heeft Albrecht het advies van Philios van Leiden opgevolgd? Hij zag toch ook wel hoe inefficiënt die edelen als bestuurders waren en als hij bemerkte, hoe grote ruzie er steeds over ontstond, waarom heeft hij zich dan niet uitsluitend bediend van saaië, maar weinig gevaarlijke ambtenaren als Philips van Leiden? Hierbij vergeet men de middeleeuwse mentaliteit, de verheerlijking van het ridderideaal waar Huizinga over heeft geschreven; ook deze landsheren voelden zich edelen en meenden slechts te kunnen omgaan en te kunnen besturen met behulp van hun ~~xxxxxx~~ "own people". Dat werd ervaren door heer Otto van Arkel, die in 1363 rofwmoedig kwam bekennen dat hij de tollenaar van Niemandsvriend had doodgeslagen. "Hertog Albrecht vergaf hem, seggende: "Isser een boef doot, so blijft hij doot; is 't anders niet? Coom dy daerom hier? Dat was van geenen noode; laet ons gaan eten!"

Maar om hier deze Hollandse zaken in wat wijder perspectief te plaatsen: bij de groei van de moderne staat zie ik dus drie groepen in Holland en Zeeland reageren; allereerst de adel, zij zien hierin slechts mogelijkheden om hun inkomsten te herstellen, vechtendaarom op de hun bekende wijze, nl. door veten, maar zullen het niet kunnen houden, de Bourgondiërs zullen in de ~~xx~~ 15e eeuw een efficiënter bestuur instellen met een ambtenarenstand en de adel zal vaak in de 16e eeuw

maar eenvoudig wegblijven uit de regeringscolleges, omdat ze er niets meer te zoeken hebben; hun rest nog een smeekschrift aan te bieden en dan uitgemaakt te worden voor bedelaars, met deze groep heb ik medelijden; daarnaast de vertegenwoordigers van de standen in de standenvergadering, die bij de grootse ontwikkeling mee verantwoordelijkheid ~~willen nemen~~ willen nemen, ik waardeer ze als grondleggers van de moderne democratie en tenslotte de ambtenaren, die vòòr alles rust, orde en efficiëntie nastreven; ik vrees ze, omdat zij de basis leggen voor de absolutistische staat, in de gorde Philips van Leiden bespeur ik dezelfde mentaliteit als in "Il Principe" van Machiavelli.

U zult me toestan, dat ik niet alle laat-middeleeuwse twisten zo uitvoerig behandel als die van Holland, waarschijnlijk zelfs met opluchting toestaan, want het zijn er vele. Slechts enkele heek grote generalisaties wil maken n.a.v. Frankrijk en Engeland. Daar verkeerden de koningen in precies dezelfde situatie tegenover de grotere en kleinere edelen als de gaaf van Holland of de hertog van Gelre tegenover de aanzienlijken in hun gebied. Ook daar zien we bepaalde vorstlijke geslachten en hun aanhangers zich inspannen om in de hofraad te komen en zich meester te maken van de verschillende ambten. Ook daar is partijstrijd: Bourgignons en Armagnacs in Frankrijk, de Rozenoorlogen in Engeland. Ook daar breken ze uit als de regerende souverain niet in staat is de regering waar te nemen: in Frankrijk na 1392 als koning Karel VI gek geworden is, in Engeland na 1455 als zijn kleinzoon Hendrik VI aan hetzelfde euvel blijkt te leiden.

Waarom zo laat? zult u zich misschien afvragen. Als mijn analyse van de toestand van de adel juist is dan golden toch voor de Franse en Engelse edelen de-

zelfde economische moeilijkheden als voor de Hollandse en Zeeuwse. Dat was inderdaad het geval, maar zij hadden een ander middel om aan geld te komen: de Honderdjarige Oorlog. Vooral voor de Engelsen, die doorgaans wonnen, was het een profijtelijke zaak. Mac Farlane heeft duidelijk gemaakt, hoe grote voordelen daaruit te trekken waren. En ook in Frankrijk manifesteert la querelle des Bourguignons et Armagnacs zich het hevigst als de oorlog rust. Het merkwaardige is ook dat hierbij en eveneens in Engeland wel veel geïntigeerd werd en verdragen tot stand kwamen en af en toe een sluipmoord, maar het echte vechten viel mee. Zelfs in de Rozenoorlogen: van 1461-1485 zijn er wel heel wat veldslagen te vermelden, maar de tijd dat de legers werkelijk te velde stonden duurde alles bij elkaar geteld in die 24 jaar slechts 13 weken. En dit is bij de Hoeken en Kabeljauwen net zo.

Veronderstel, dat ik met dit alles gelijk heb, dit betekent dan nog geenszins een ~~h~~ algemeen geldende wet. Men zou dan in alle landsheerlijke territoria, ook in de vrij zelfstandige Franse gebieden als Bretagne of Aquitanië om de gunst van het hof mogen verwachten. Ik meen inderdaad soms iets te constateren dat er op lijkt in de streek van Bordeaux, in Champagne en in Bretagne, maar daar is dan ook alles mee gezegd. En in Duitsland waren wel verschillende adelsliga's der Löwenband in Zwaben, de St. Georgbund in Frankenland en de Schlegler in de Rijnstreken bij Keulen, maar ik weet niet goed, wat ik er mee aan moet.

En onze eigen Fries-Groningse Schieringers en Vetkopers dan, waar vochten die om? Dat kon moeilijk om invloed in de hofraad, want er was geen vorst. Wat moet ik met ~~xxxx~~ "dese foermaliedide partije", zoals Jancko Douwama ze noemt? Daarbij zijn afschuwe-

lijke dingen gebeurd, hier in Groningen zelfs. In 1413 kwam Coppe Jarichs, één van de Schieringers, uit Stavoren hier zijn veteb uitvechten en Henrick Clant en Otto Clant liepen op de Grote Markt en die joegen zo in het huis "De Schone Gevel", daer sloegen se hen doot en vervolgens gingen ze naar het huis van Albert Clant, gelegen aan de westzijde van de Markt, bij de Boteringestraat en sloegen Albert Clant doot, daer he sat an sijne tafel ter maeltijt, en zijn zoon kon maar net ontkomen naar de Minderbroederskerk. En zo is het in een groot deel van de 14e en 15e eeuw: doodslaan en vluchten, naar Keno ten Broek b.v., de hoofdeling van Oost-Friesland, zoals de rest van de familie Clant deed. Zijn dit slechts gangsteroorlogen tijdens de anarchie die de hoog-geroemde Friese vrijheid geworden was of zit er meer achter? Het was zeker de moeite waard om het stadsbestuur van Groningen te beheersen, eer waren in Friesland en Groningen rechterambten, die aardig wat konden opleveren, zoveel lijkt me zeker: een groot politiek beginsel was ook bij deze partijstrijd niet aanwezig, maar voorlopig moet ik bekennen er geen touw aan vast te kunnen knopen.

Ik heb veel grote generalisaties gegeven in deze lezing, maar moet daar toch voor waarschuwen; geschiedenis is geen wiskunde en bijna altijd kan het ook anders, zoals Tenhaeff verzuchtte. Maar deze grote generalisatie mag ik tot slot wel ald conclusie trekken. Houdt u met de mogelijkheid rekening dat het in de geschiedenis niet altijd gaat om de grote ideële tegenstellingen, niet altijd Machiavelli tegen Augustinis, of Rousseau tegen Montesquieu, Marx tegenover Adam Smith of Marcuse tegenover Elseviers Weekblad. Wij hebben in de geschiedenis te veel neiging politieke of andere tegenstellingen altijd terug te voeren op

sociale of nationale of religieuze factoren. De groepen moeten altijd wat volkomen anders willen. Gaat men het nader onderzoeken, wat doen nu in de praktijk de Whigs en de Tories, de Populares en de Optimaten, de Republi- keinen en de Democraten, het kabinet Cals en het kabi- net De Jong, dan vallen deze scherpe verschillen vaak weg. In Engeland, in Rome, in Amerika, in West-Europa in de late middeleeuwen komen de politiel invloedrijke figuren ook vaak uit dezelfde sociale laag.

Ze zijn niet zo verschillend, ze willen geen verschil- lende dingen, ze willen alleen maar dat hun partij de gelegenheid krijgt de zaken te besturen, voor de late middeleeuwen gold dan daarbij met de emolumenten die dit opleverde als waarschijnlijk de hoofdzaak. Of dit in de andere genoemde gevallen ook zo was, waag ik niet te beoordelen.

